

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2003-2004

Varlık Vergisinin Hikayesi

Prof. Dr. Ayhan Aktar

Varlık Vergisi, basit bir vergi kanunu uygulaması değil, kökleri Osmanlı devletinin son yıllarında İttihat ve Terakki iktidarında atılmış ve giderek bir devlet politikası halinde uygulanmış olan Türkleştirme politikalarının bir parçasıdır. Türkleştirme politikalarından kasıt, konuşulan dilden okullarda öğretilecek tarihe, ticari hayattan devlet kadrolarında kimin istihdam edileceğine kadar toplumsal hayatın her boyutunda Türk etnik kimliğini ve bunu benimseyen insan unsurunun tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını yerleştirme çabasıdır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanmış olan Türkleştirme politikaları, ülkemizde milli devletin kuruluşunda bir aşama olarak da görülebilir. Bu açıdan, merkezi otorite tarafından, toplumun en küçük hücresine nüfuz etmek ve dini topluluklar düzeyinde edinilmiş bazı geleneksel imtiyazları törpülemek amacıyla oluşturulmuş politikalarlardır. Konumuz vergi ve iktisadi yaşam olduğuna göre meseleye iktisadi milliyetçilik açısından da bakabiliriz. İktisadi milliyetçiliğin gündelik hayatın somut ekonomik yapıya dönük yansımaları olan bu politikalar ilk bakışta sol eğilimli ve emperyalizme tepki olarak geliştirilmiş gibi görülebilir. Fakat özellikle Türkiye'de

1920'lerde başlayan Türkleştirme politikaları sadece ülkemizde o dönemde var olan yabancı sermaye grubuna karşı değil, aynı zamanda o firmalarda istihdam edilen yabancı, gayrimüslim işçi, memur ve uzmanlara karşı da uygulanmıştır. Dolayısıyla Türkleştirme politikalarının firmaların sahiplik düzeyi dışında da bir boyutu vardır. Kısacası bu politikaların amacı "bizden" olmayan insan unsurunun emekçi dahi olsa piyasadan tasfiye edilmesidir. Bu nedenle Türkleştirme politikası, ayrımcı politika manzumesi olarak karşımıza çıkar.

Türkleştirme politikalarını incelemeye başladığımız zaman, milli devletin kurucu ideolojilerini de anlama imkânı buluruz. Merkezi otoriteyle, devletle azınlık grupların arasında o dönemlerde ortaya çıkan gerilimin incelenmesi ve iktisadi milliyetçiliğinin anlaşılabilmesi için Türkleştirme politikaları çok anlamlı bir düşünce objesidir. Bu çerçevelerden bakıldığında Varlık Vergisi uygulaması, daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen 6-7 Eylül (1955) olayları ve 1964 yılında İstanbul Rumlarının sınır dışı edilmeleriyle aynı zincir içinde ele alınmak durumundadır. Türkleştirme politikaları sonucunda 1927 yılında gayrimüslim azınlıkların toplam nüfus içindeki oranı % 2.78 iken günümüzde yaklaşık % 0,5 seviyesine düşmüştür.

1939 yılında savaş patladığında Türkiye çok kısa zamanda yaklaşık bir milyon askeri silah altına aldı ve dolayısıyla o dönemde Türkiye'de silah altına alınanların önemli bir kısmı kırsal alanda yaşadığı için tarımdaki aktif nüfusun bir kısmını üretimden çekti. Dolayısıyla tarımsal üretimde belli düşüşler yaşandı.

Buna ilaveten Ankara yönetimi denk bütçe sağlam para edebiyatının tam tersine olarak artan devlet masraflarını bu dönemde para basarak karşıladı. Örneğin 1938 yılında 219 milyon lira olan para arzı 1942 yılında 765 milyona yükselmiş ve dolayısıyla aynı dönemde fiyatlar da % 350 civarında artmıştır. Ankara yönetiminin beceriksizliği sonucu ortaya çıkan bu enflasyonist ortamdan çıkış çareleri aranırken, olağanüstü savaş kazançlarını vergileme fikri gündeme gelir.

Türkiye 1930'larda, 40'larda birçok temel malı ithal eden bir ülkedir. Savaşı düşünürseniz, savaşın tarafları İtalya, Almanya ve İngiltere'dir ve Akdeniz o dönemde bir savaş alanıdır donanmalar açısından; dolayısıyla gemiyle bazı malları Türkiye'ye getirmek çok zordur. Türkiye'nin bütün bu malları taşıyacak bir deniz ticaret filosu yoktur. Bunlara ilaveten Avrupa'nın tren hattının da bölünmüş olduğunu düşünürsek, Türkiye'ye dışarıdan mal arzı da çok zordur. İthalat sınırlanmıştır. Bir yandan enflasyon, bir yandan tarımsal malların azalması, diğer yandan da ithal mallarının gelmesindeki sıkıntıyı yan yana koyduğumuzda enteresan bir spekülasyon ortamı çıkar. Bir tüccar bir mal satacaksa, yerine koyacağı malın aynısının kaçta olduğunu düşünür ve o fiyata satar ki sattığını yerine koyabilsin. Bunun devamı, arzi yoksa inanılmaz bir spekülasyon rant ortaya çıkmaya başlar. Varlık Vergisi bu çerçevede epey üzerinde konuşulan bir konudur.

1942 senesinin başlarında, bahar aylarında itibaren bu olağanüstü kazançları vergilendirmek, spekülasyon kazançları azaltmak, aşağı çekmek konusundaki tartışmaları basından izleyebiliyoruz. O dönemde İstanbul ticaret sektöründe azınlıkların önemli bir konumu var. Dolayısıyla, tüccar kesimi denince başta azınlıklar aklı geliyor. Basında azınlıkları eleştiren epey yazı çıkıyor o dönemde. Mesela 29 Mayıs 1942 günü Vatan gazetesindeki başyazısında Ahmet Emin Yalman, azınlıklar arasında umumi bir ölçü ile vatani alakanın elbette daha gevşek olduğunu belirtiyor ve sonra şunu söylüyor: "Bize kalırsa bir defalık olan bu verginin tahakkuk ettirilmesi için, başlıca büyük şehirlerde fevkalade heyetler kurulmalı ve banka erkânı, ticaret odaları erkânı, her türlü ticari sahanın temsil kudretine haiz dürüst adamları o heyetlerde vatani vazife almalıdır. Bunlar defterler, planlar ile beraber birtakım kıyas ve karinelerle iş görmeli ve asıl vurgunculara vatan borcunu ödetmeye imkân hazırlamalıdır. Zaten asıl vurguncular yüzlerle sayılacak kadar az olduğu için çıkar yollar bulunabilir." Yine 42 senesi yaz ayları boyunca İstanbul gazetelerinde gayrimüslimleri genellikle hırsızlık, karaborsacılık, soygunculuk, vurgunculuk ve

ihtikar fiilleriyle ilişkilendiren haberler öne çıkıyor. Birkaç haber başlığı şöyle: Cumhuriyet, 31 Ağustos 1942: "İki Yahudi çocuğu Hava Kurumu için toplanan rozet paralarını çaldılar." Tasvir-i Efkâr, 1 Eylül 1942: "Bir Yahudi müteahhit hazineyi binlerce lira zarara soktu." Tasvir-i Efkâr, 9 Eylül 1942: "İstifçi iki Yahudi yakalandı."

Bu dönemde gazetelerde azınlık karşıtı karikatürler de çıkmaya başladı. Bu azınlık karşıtı karikatürlerde daha çok Yahudi tipleri kullanılıyordu.

Bu hava yaratılırken, diğer taraftan da gerçek ekonomik koşullar var; yani ciddi bir spekülasyon, ciddi bir fiyat artışı söz konusu. Varlık Vergisi Kanunu'nun resmi gerekçesi, hükümet çevrelerinde olağanüstü savaş koşullarının yarattığı yüksek kârları vergilemek olarak nitelendiriliyor. Nitekim 11 Kasım 1942 sabahı toplanan Büyük Millet Meclisi'nde Başbakan Saraçoğlu ekonomik durum hakkında ayrıntılı bir rapor veriyor, uzun bir konuşma yapıyor ve sonra 9 maddelik bir ekonomik tedbirler paketi açıklıyor. Başlıklardan ilki ilginç: Memurlara ve eşlerine birer kat elbiselik kumaş ve ayakkabı dağıtılması; sonuncusu ise Varlık Vergisi Kanunu. Başbakan Saraçoğlu Varlık Vergisi'nin amacını teknik olarak şöyle anlatıyor: "Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef, tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır." Bu resmi açıklama dışındaki diğer açıklama ise basına kapalı olarak Cumhuriyet Halk Partisi grubunun toplantısında yapılıyor. Orada Şükrü Saraçoğlu şunları söylüyor: "Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz." Önce mesele CHP grubunda konuşuluyor, sonra TBMM'de biraz önce okuduğum konuşma yapılıyor ve 11 Kasım 1942 günü TBMM bu kanunu kabul ediyor. Ertesi gün de resmi gazetede de yayımlanıyor ve yürürlüğe giriyor. Kanun toplam bütçe gelirlerinin yaklaşık üçte birinin yaklaşık otuz gün içinde toplanmasını hükme bağlıyor. Kimin ne kadar vergi ödeyeceğini bağımsız komisyonlar belirliyor. Bu komisyonların, Ticaret Odası'ndan bir temsilci, belediyeden bir temsilci, vilayetten bir temsilci gibi enteresan bir yapısı var.

12 Kasım-17 Aralık tarihleri arasında mesela İstanbul'da kurulan üç komisyon faaliyetlerini sürdürüyor. Partiden, emniyetten, istihbarat teşkilatından "Kim vurguncudur, kim spekülatördür" gibi, çoğu yalan yanlış bilgiler toplanıyor. 18 Aralık 1942 tarihinde İstanbul'da vergi dairelerinin ilan tahtalarına kimin ne ödeyeceği hakkında vergi listeleri asılıyor. Listeler açıklandıkça, buradaki listenin hazırlanmasındaki subjektivite gayet net olarak ortaya çıkıyor.

Varlık Vergisi Kanunu'nun 12. maddesi verginin 15 gün içinde ödenmesini söylüyor. 15 günde ciddi bir parayı ödemek pek zor bir şey tabii. İlk ödeme süresi 4 Ocak 1943 akşamı doluyor. Bu döneme kadar ödeyemeyenlere 15 gün veya 1 hafta veriliyor % 1 faizle, ikinci hafta için % 3 faiz uygulanıyor ve bayram tatilleri de devreye girip biraz daha uzatıldıktan sonra 20 Ocak 1943 akşamı ödemeler sona eriyor. Ondan sonra vergisini ödemeyen mükelleflerin ev ve iş yerlerine gidilerek önce malları haczediliyor, daha sonra bu malların, ev eşyalarının satışı ile verginin tahsilatına başlanıyor. Evlerde işyerlerinde haciz uygulamaları gerçekleştirildikten sonra yine vergisini ödemeyenler bedenlen çalışmak durumunda kalıyorlar. Tüm İstanbullu gayrimüslimlerden oluşan 32 kişilik bir kafiye 32 Ocak 1943 günü trenle Akşam Aşkale'ye doğru yola çıkıyor. Aşkale'ye toplam 1229 kişi gidiyor; bu insanların hepsi gayrimüslim azınlıklardan seçilmiştir, giden bir tek Müslüman Türk yoktur.

28 Aralık 1942-30 Haziran 1943 arasında İstanbul'un Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih ve Kadıköy ile Adalar tapu sicil müdürlüklerinde gerçekleşen tüm gayri menkul satışlarını kâğıda döktüm. Bu satışlarda kayıt işlemleri hatasız. 1942 yılında yapılmış satışın her türlü belgesi hâlâ muhafaza ediliyor ve sanırım sonsuza kadar da muhafaza edilecek. Bu satışlar içinde acaba hangi gayrimenkul satışı Varlık Vergisi'yle alakalı diye baktığımız zaman bunu görmemiz mümkün; çünkü yine kanunun 14. maddesi gayri menkullerin satışında bunların Varlık Vergisi mükellefiyetiyle ilişkisi olmadığı alakalı vergi dairesince tasdik edilmedikçe tapu daireleri satış yapamayacağını söylüyor; yapılan satışlar da hükümsüz sayılır. Dolayısıyla 1943 senesinde siz malınızı satmak istiyorsanız önce bir ilgili vergi dairesine gideceksiniz, "Benim Varlık Vergisi borcum olmadığına dair bir belge ver" diyeceksiniz, ondan sonra satış yapabiliyorsunuz. Bu bizim araştırmamızı kolaylaştıran bir şey.

Varlık Vergisi borcunu ödemek amacıyla yapılan gayri menkul satışları da genellikle defterdarlığın gözetiminde yapılıyor. Burada alıcı ile satıcı yanlarına tapu sicili memurunu veya onun vekâlet verdiği birini alıp satış işlemiyle ilgili maliye tahsis şubesine gidiyorlar ve satış orada gerçekleşiyor.

Varlık Vergisi'nin tahsilat sürecinde mükellefler önce ellerindeki nakdi ortaya çıkarıyorlar. Daha sonra evlerinde ve işyerlerinde menkul malları satıyorlar. En sonunda gayri menkullere sıra geliyor. Hacizlerin ve Aşkale sevkıyatının başladığı 21 Ocak 1943 tarihinden itibaren ise İstanbul'un her tarafında gayri menkul satışlarının hızlandığını görüyoruz. Özellikle gayrimüslimlerin sahip oldukları ev, işyeri, apartman, arsa ve han satışlarında artış olduğunu Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Adalar tapu sicil müdürlüklerinde o günlerdeki günlük işlemlere bakarak izlemek mümkün.

Bu satışlarda, ülkenin asli unsuru olan Müslüman Türkler dışında tanımlanan gayri milli unsurlar olarak algılanan azınlıklara ait binaların devlet kuruluşları tarafından satın alınması sanki bir fetih haberi gibi veriliyor. Basına yansıyan hava tabii ki Varlık Vergisi ile ilgili operasyonları kolaylaştırıyor. İstanbul basını bütün bu uygulamayı ideolojik açıdan olumlama işine giriyor; Varlık Vergisi'nin meşruiyetini savunuyor. Zaten Varlık Vergisi hazırlık sürecinde İstanbul'daki büyük gazetelerin başyazarları veya sahipleri Ankara'ya davet ediliyorlar ve Başbakan Saraçoğlu bir brifing veriyor. Bu kanunun ne kadar önemli bir kanun olduğunu anlatıyor, spekülatörlerin tepesinin ezileceğini söylüyor ve açıkçası İstanbul basınının buna destek çıkması isteniyor.

Varlık Vergisi'nin toplumsal sonuçları üzerine bir düşünelim. 1943 yılı içinde azınlıklar bu vergileri ödemek için esas olarak evlerini ve işyerlerini sattılar; birçoğunun da iş hayatı sona erdi. Bu vergi ile piyasadan azınlıkların silinmesi büyük ölçüde gerçekleşmiş oldu. Peki, azınlıkları piyasadan biçtik, ama Müslüman-Türk unsuru piyasaya girebildi mi? Benim bu soruya cevabım olumsuz. Müslüman-Türk unsurun piyasaya girmesi için 1970'leri beklemek gerekti; çünkü zengin ile müteşebbis arasında ciddi farklar vardır. Zengin olabilirsiniz, çok paranız olur ama neyi alıp neyi satacağımızı bilemezsiniz. Dolayısıyla 1940'ların tek parti döneminin yöneticileri, gayrimüslim tüccarı piyasadan kestikleri zaman otomatik olarak boşalan yerin Müslüman-Türkler tarafından doldurulacağını sandılar ve yanıldılar. Ankara yönetimi bu çerçevede kendi dizinin dibinden ayrılmayan ve her açıdan güvenebileceği bir işadamı türünü yetiştirmeyi becerdi ve İttihat Terakki'den beri Türkiye'yi yöneten aydın, asker, bürokrat kesime göbekten bağlı yeni bir işadamı türü yetiştirdi. Bu, Türkiye'de işadamları ile ilgili bir sosyolojik tespittir. Varlık Vergisi'nden sonra azınlıkların rejimle bütünleşme hayalleri ciddi bir darbe yemiş oldu.